

FORMAREA GÂNDIRII JURIDICE MODERNE

M I C H E L
V I L L E Y

FORMAREA
GÂNDIRII
JURIDICE
MODERNE

Text stabilit și revizuit de STÉPHANE RIALS
Note revăzute de ÉRIC DESMONS
Traducere de TUDOREL URIAN

UNIVERSUL JURIDIC
BUCUREȘTI
2023

Cuprins

Cuvânt-înainte, de Sever Voinescu	11
Prefața lui Michel Villey la ediția a patra	29
PRIMA PARTE. FILOZOFIA DREPTULUI LA TEOLOGII CREȘTINISMULUI	31
INTRODUCERE	33
I – Indicații generale asupra istoriei filozofiei dreptului.....	33
<i>Ce este filozofia dreptului? Rațiunea sa de a fi. Obiectul său.....</i>	33
<i>Istoria doctrinelor ca metodă de inițiere în filozofia dreptului</i>	37
II – Prezentarea cursului. Filozofia dreptului la teologii creștinismului	38
<i>TITLUL ÎNTÂI. PRECEDENTELE ANTICHITĂȚII GRECEȘTI, ROMANE ȘI IUDAICE.....</i>	42
CAPITOLUL I. ORIGINILE FILOZOFIEI GRECEȘTI A DREPTULUI	42
<i>Perioada arhaică.....</i>	44
<i>Criza din secolul al V-lea</i>	44
<i>Reacția lui Socrate.....</i>	46
CAPITOLUL II. FILOZOFIA DREPTULUI LA PLATON.....	48
I – Definiția dreptului	50
II – Sursele dreptului	54
<i>Sursele cunoașterii justului.....</i>	54
<i>Teoria legilor pozitive.....</i>	57
CAPITOLUL III. FILOZOFIA DREPTULUI LA ARISTOTEL	62
I – Definiția dreptului	64
<i>Obiectul justiției: distribuția.....</i>	64
<i>Câmp de aplicație: dikaion politikon</i>	66
<i>Distincția dintre drept și morală</i>	68

II – Sursele dreptului.....	69
1. Dreptul natural la Aristotel.....	69
<i>Principiile</i>	70
<i>Aplicații</i>	72
III – Sursele dreptului	75
2. Teoria legilor pozitive	75
<i>Necesitatea legilor</i>	75
<i>Geneza regulii de drept</i>	78
<i>Valoarea și autoritatea legilor pozitive</i>	80
<i>Teoria echității</i>	82
CAPITOLUL IV. PRINCIPIILE DREPTULUI ROMAN	86
I – Stoicism, platonism și drept roman.....	87
II – Aristotelism și drept roman.....	89
TITLUL 2. TEOLOGIA CREȘTINĂ ȘI FILOZOFIA DREPTULUI DIN SECOLUL AL V-LEA PÂNĂ ÎN SECOLUL AL XIII-LEA	93
CAPITOLUL I. DOCTRINA DREPTULUI LA SFÂNTUL AUGUSTIN	93
I – Autoritatea legilor profane.....	102
<i>In Justiția legilor profane</i>	102
<i>Supunerea în fața legilor profane</i>	105
<i>Motivele supunerii</i>	107
II – Primatul justiției creștine.....	110
<i>Sursele dreptului creștin</i>	111
<i>Natura și conținutul dreptului</i>	114
<i>Statul creștin ca depășire a limitelor</i>	120
CAPITOLUL II. DE LA SFÂNTUL AUGUSTIN LA SFÂNTUL TOMA DE AQUINO	123
I – Augustinism juridic	123
<i>Sursele dreptului</i>	124
<i>Limitele și natura dreptului</i>	128
II – Revoluția scolastică	130
<i>Renașterea dreptului roman</i>	131
<i>Renașterea filozofiei și metamorfoza studiilor</i>	134

CAPITOLUL III. DOCTRINA DREPTULUI LA SFÂNTUL TOMA DE AQUINO.....	143
I – Doctrina dreptului natural.....	150
<i>Geneza dreptului natural</i>	151
<i>Limitele dreptului natural și teoria legii pozitive</i>	156
II – Contribuțiile credinței creștine	162
<i>Principiile</i>	163
<i>Aplicațiile</i>	168
PARTEA A DOUA. FILOZOFIA DREPTULUI LA TEOLOGII CREȘTINISMULUI (2). SPRE GÂNDIREA JURIDICĂ MODERNĂ	175
<i>TITLUL ÎNTÂI. FRANCISCANISMUL ȘI DREPTUL. SURSELE SCOLASTICE MEDIEVALE ALE GÂNDIRII JURIDICE MODERNE</i>.....	177
CAPITOL PRELIMINAR. DESPRE FILOZOFIA JURIDICĂ MODERNĂ: LAICITATE ȘI INDIVIDUALISM	179
CAPITOLUL I. MODERNITATEA DOCTRINEI JURIDICE A SFÂNTULUI TOMA	187
I – Apariția doctrinei.....	189
<i>Viziunea clasică asupra naturii</i>	190
<i>Consecințe practice</i>	193
II – Apariția legii	196
<i>Necesitatea legii din perspectiva dreptului natural</i>	196
<i>Consecințe practice</i>	200
CAPITOLUL II. ȘCOALA FRANCISCANĂ ȘI FILOZOFIA LUI DUNS SCOT.....	202
I – Orientări ale scolasticii franciscane	202
<i>Filozofia lui Duns Scot</i>	205
<i>Textele lui Duns Scot despre drept</i>	211
II – Sărăcie franciscană și drept	214
<i>Intențiile fondatorului</i>	215

<i>Juridicizarea ordinului</i>	217
<i>Problemele juridice ale franciscanismului</i>	219

CAPITOLUL III. FILOZOFIA JURIDICĂ A LUI WILLIAM DIN

OCKHAM	223
I – Victoria nominalismului.....	226
II – Pozitivismul juridic al lui William din Ockham	234
<i>Texte generale despre legea și dreptul natural</i>	234
<i>Metoda Breviloquium-ului</i>	239
III – Geneza dreptului subiectiv la William din Ockham	247
<i>Noțiunea de drept subiectiv și sistemul dreptului natural</i>	249
<i>Ius-ul în dreptul roman clasic</i>	252
<i>Preistoria ideii de drept subiectiv</i>	257
<i>O teorie ockhamiană a dreptului subiectiv</i>	259
<i>Fundamentele dreptului subiectiv în filozofia lui Ockham</i>	271

CONCLUZII ASUPRA SCOLASTICII EVULUI MEDIU	281

TITLUL 2. REFORMA PROTESTANTĂ ȘI REFORMA CATOLICĂ

	289

CAPITOLUL I. REFORMA PROTESTANTĂ

I – Luther și dreptul	293
<i>Deprecierea dreptului</i>	297
<i>Abandonarea dreptului natural clasic</i>	305
<i>Pozitivismul juridic de tip lutherian</i>	309
II – Calvin și dreptul.....	318
<i>Etica socială a lui Calvin</i>	323
<i>Doctrina calvinistă a dreptului</i>	333

CAPITOLUL II. FILOZOFIA JURIDICĂ A REFORMEI CATOLICE

I – Generalități despre scolastica spaniolă	348
<i>Restaurația tomismului</i>	350
<i>Întoarcerea la dreptul natural, consecințele și influența sa</i>	352
<i>Infidelitățile față de Sfântul Toma</i>	359
II – Francisco de Vitoria.....	361
<i>Dezvoltarea lui ius gentium</i>	363
<i>Doctrina proprietății</i>	368

III – Francisco Suarez	371
<i>Intenții politice, teologie și filozofie la Suarez</i>	372
<i>Doctrina suareziană a dreptului: 1. Drept și lege</i>	381
<i>Doctrina suareziană a dreptului: 2. Dreptul natural și dreptul ginților</i>	387
<i>Doctrina suareziană a dreptului: 3. Dreptul pozitiv</i>	392
PARTEA A TREIA. GÂNDIREA JURIDICĂ MODERNĂ	399
TITLUL ÎNTÂI. UMANISMUL ȘI DREPTUL	401
CAPITOLUL I. RENAȘTEREA FILOZOFIILOR ELENISTICE	410
I – Filozofia umanismului și componentele sale	410
<i>Reîntoarcerea la sursele antice: primatul surselor elenistice</i>	413
<i>Întâlnirea doctrinelor umanismului și ale gândirii juridice</i>	421
II – Stoicismul, Cicero și dreptul natural	425
<i>Justiția stoică și dreptul</i>	428
<i>Despre „natură” în viziunea stoicilor</i>	434
<i>Spre o nouă definiție a dreptului natural</i>	437
III – Stoicismul ciceronian și sursele dreptului	440
<i>Natură umană, rațiune umană și drept</i>	440
<i>Triumful legii</i>	447
IV – Stoicismul ciceronian, conținutul dreptului și dreptul roman.....	452
<i>Regulile fundamentale ale dreptului în viziunea lui Cicero</i>	452
<i>Stoicism, aristotelism și drept roman</i>	461
V – Renașterea scepticismelor	469
<i>Filozofile sceptice</i>	472
<i>Scepticismul și dreptul</i>	474
VI – Renașterea epicurismului	482
<i>Despre epicurism</i>	484
<i>Despre epicurismul juridic</i>	487
CAPITOLUL II. JURISPRUDENȚA UMANISTĂ	493
I – Câțeva contribuții ale umanismului la știința juridică modernă	493

<i>Teoria surselor: 1. Ascensiunea raționalismului</i>	498
<i>Teoria surselor: 2. Problema dreptului roman</i>	503
<i>Structura exterioară a dreptului: punerea în sistem</i>	508
<i>Conținutul dreptului: rolul noului drept subiectiv și al maximelor generale</i>	522
TITLUL 2. EPOCA LUI DESCARTES	532
PREAMBUL. DESPRE FILOZOFIE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVII-LEA	532
<i>Știința modernă</i>	537
<i>Francis Bacon</i>	541
<i>Pascal</i>	545
<i>Descartes</i>	547
CAPITOLUL I. PRIMELE SISTEME ALE RAȚIONALISMULUI JURIDIC	558
I – Opera juridică a lui Althusius	558
<i>Dreptul în Politica lui Althusius: comunități simbiotice și teorie a surselor</i>	561
<i>Tratatul Dicaeologica. Metodă și sistem. Spre dreptul subiectiv</i>	566
II – Grotius și dreptul.....	575
<i>Doctrina surselor în Dreptul războiului și al păcii: laicizarea și moralizarea dreptului</i>	588
<i>Sistemul lui Grotius: reguli generale și drepturi subiective</i>	596
CAPITOLUL II. THOMAS HOBBS ȘI FUNDAMENTAREA POZITIVISMULUI JURIDIC	613
I – Teoria obiectivelor dreptului (dreptul individului la Hobbes)....	623
<i>Dreptul individului</i>	626
<i>Primatul dreptului subiectiv</i>	637
II – Doctrina surselor dreptului (Hobbes și noțiunea de lege)	651
<i>Rolul legii naturale</i>	658
<i>Legea civilă și pozitivismul juridic</i>	668

TITLUL ÎNTÂI

Precedentele Antichității grecești, romane și iudaice

Capitolul I

Originile filozofiei grecești a dreptului

Majoritatea teologilor creștinismului, nefăcându-și niciodată vreo problemă din a consulta surse profane, au convenit să-și asume de la început moștenirea filozofiei dreptului antic și, în special, operele lui Platon și Aristotel, devenite clasice în domeniu.

Filozofia greacă a dreptului este, de altfel, prima de luat în considerare. Ea a atins o dezvoltare și o profunzime extraordinare¹. În parte, aceasta se poate explica prin condițiile vieții politice și sociale ateniene. Atena este, în secolele al V-lea și al IV-lea î.H. (cu excepția unor scurte perioade de regim aristocratic), o democrație directă. Fiecare cetățean ia parte, pe scară largă, la viața publică: în *Agora*, în Consiliu (când este ales) sau când soarta i-a hărăzit să fie magistrat. I se întâmplă frecvent să ia parte la viața judiciară, cel mai important tribunal fiind *Heliala* (Tribunalul Poporului) cu cei 6000 de jurați recrutați în fiecare an prin tragere la sorți. Judecății acestui tribunal i se supun procese de drept privat, de drept public sau, cum le numim astăzi, de drept constituțional (*graphê para nomôn*).

În felul acesta, disputele legate de drept și de politică devin treaba tuturor – prin „tuturor” înțelegând poporul ghidat de oratori. Demostene, Isocrate, Lysias tratează despre tot felul de procese. Le discută fără prea multă tehnicitate, cu scopul de a le face accesibile unui auditoriu popular, dar ridicând, adesea, nivelul dezbaterii. În opera lor se află, împărșiată, o filozofie a dreptului. Același lucru poate fi regăsit la marii autori de

¹ A se vedea, în special: A. Verdross-Drossberg, *Grundlinien der antiken Rechts und Staatsphilosophie*, Wien, Springer-Verlag, 1948; E. Wolf, *Griechisches Rechtsdenken*, Frankfurt, Klostermann, 1950.

tragedii: Eschil, Sofocle și Euripide. Sau la istorici: Tucidide ori Xenofon. În ceea ce-i privește pe filozofi, ei sunt profund implicați în această viață civică. Cei mai vechi filozofi greci nu sunt niște înțelepți, retrași în viața privată. Pitagora, Protagoras, Platon au făcut muncă de legislatori. Filozofia greacă a dreptului este de o bogăție prodigioasă. În climatul de libertate, oferit de viața publică ateniană, tendințele cele mai diverse au putut să se disemineze. Găsim printre filozofii greci susținători și dușmani ai democrației, naționaliști atenieni, adepți ai unificării Greciei și chiar cosmopoliți. În Grecia descoperim germeii dreptului natural. Dar vom observa, în egală măsură, germeii pozitivismului juridic, ai relativismului și chiar ai sociologismului.

Cinstit vorbind, încercarea de a explica această magnifică înflorire a gândirii grecești prin condițiile vieții sociale este mai degrabă un tribut plătit modei timpurilor actuale. Mult mai corect ar fi să explicăm calitatea democrației ateniene prin nivelul de gândire atins. Dezvoltarea filozofiei grecești este, cum s-a mai spus, un miracol. Creștinii nu au ezitat să vadă în aceasta (opinie răspândită printre Părinții Bisericii și în lumea Evului Mediu) un fenomen providențial.

În același timp, începând cu secolul al IV-lea, o ramură a filozofiei a început să se dezintereseze de viața civică. Noile condiții ale vieții civice, de după cucerirea Alexandriei, nu mai sunt favorabile discuțiilor libere despre politică. Epicurienii, cinicii și stoicii se vor ocupa mai degrabă de morala individuală și, cu titlu accesoriu, de logică și fizică. Faptul că Zenon a scris o lucrare intitulată *Politica* se explică prin faptul că acesta era un titlu tradițional. Conținutul propriu-zis al cărții pare a fi, mai degrabă, unul *cosmopolit* și moral. Stoicismul ni se pare să nu fi avut decât o importanță secundară, poate și o valoare filozofică mai mică. Dacă este adevărat că fiecare concepție generală asupra lumii înglobează și o concepție asupra dreptului, aceasta este mai mult sau mai puțin adecvată, în funcție de măsura în care se bazează pe observarea directă a dreptului și a vieții politice.

Cele două opere fundamentale, cele mai bogate în experiența vieții sociale, cele mai clasice, care au avut influența cea mai directă asupra lumii dreptului (și, în principal, asupra teologilor creștinismului) sunt cele ale lui Platon și Aristotel. Dar, mai întâi, trebuie să le readucem în mediul lor cultural.

În Grecia de până la Platon, istoria filozofiei dreptului poate fi împărțită, succint, în trei perioade: originile; criza sceptică din secolul al V-lea; reacția lui Socrate.

Perioada arhaică

P. De Francisci (în ale sale *Arcana Romani Imperii*²) a propus caracterizarea politicii grecești prin cuvântul *nomocrație*. Remarcabil pentru poporul grec este, încă dintr-o epocă străveche, cultul pentru *nomos*. Acest cuvânt, mai mult decât o lege scrisă, a putut fi tradus foarte mult timp prin: cutumă specifică unui oraș; ordine socială; drept. Adesea, grecii se opun barbarilor prin cultul lor conștient pentru *nomos* și pentru justiție (precum Ulise, în *Odiseea*).

Sensul justiției se exprimă, mai întâi, sub formă teologică, *mitologică*. Așa se întâmplă la Hesiod, în istoriile lui *Themis, Dikê, Eunomiê, Eirênê, Nemesis* și *Erinues* (*Teogonia*, a se vedea paginile 185, 223, 901 și urm. etc.)³. Platon, la rândul său, va utiliza acest limbaj mitic, propriu pentru a exprima caracterul transcendent al dreptului.

Dar filozofii fizicieni din Grecia antică laicizează noțiunea de justiție, elaborând noțiunea de ordine naturală. Este același tip de ordine obiectivă pe care filozofia lor o discerne în universul astronomilor, în corpurile studiate de medici și în grupul cetății (în limbajul lui Auguste Comte, s-ar putea vorbi de o teorie metafizică asupra justiției). Germenii ideii de drept natural⁴ trebuie căutați până în străfundurile acestei foarte vechi filozofii grecești.

Criza din secolul al V-lea

Începând cu secolul al VI-lea, Atena a suferit mari turbulențe sociale, economice și politice. Noi clase ale comercianților ajung să preia puterea. Legile se schimbă. Solon și Clistene aduc reforme constituționale.

² Roma, 4 vol., 1947-1948.

³ A se vedea R. Hürzel *Themis, Dike und Verwandte, Ein Beitrag zur Geschichte der Rechtsidee bei den Griechen*, Leipzig, 1907.

⁴ A se vedea W. Jaeger, *Éloge de la loi*, în „Lettres d'humanité”, 1949, vol. 8, p. 5 și urm.